

Muutamista piispa Henrikin surmavirressä esiintyvistä nimistä

Surmavirren probleemoja ovat mm. eräät siinä esiintyvät nimet. Nimiaineisto on usein mainio tienviitta taruhistoriallisiin havaintoihin, ja niinpä tutkimus onkin aina osoittanut sitä kohtaan suurta mielenkiintoa. MARTTI HAAVIO¹ on monografiassaan referoinut vanhempia selityksiä ja esittänyt uusia olettamuksia. Seuraavassa esityksessäni määrittelen kantani vain problemaattisilta tuntuviin seikkoihin käsittelemättä kaikkia surmavirressä esiintyviä nimiä.

HAAVIO on erityisen painokkaasti viitannut sanasto- ja tyyli-sukulaisuuteen samanaikaisen skandinaavisen muotirunouden, 1300:n tienoilta ja 1300-luvulta peräisin olevan riddarvisan kanssa; aihepiirien sukulaisuutta keskiajalla elävän germaanisen sankaritaruston kanssa on myös havaittavissa². On näin ollen mielenkiintoista tarkastella nimiä oma- ja vierasperäisyyden näkökulmasta.

Yleinen käsitys on, että kaikilla murhaajan heimolaisilla itse murhaajaa lukuunottamatta on vierasperäiset nimet.

Porthanin tekstissä (SKVR VIII, 992) mainitaan vielä kaksi Lallin veljeä, joilla on kristilliset pyhimyksennimet:

*Lalli otti Laakaris,
Benti pitkän keihäs
ja oulewa ison otas...*

¹ M. HAAVIO: Piispa Henrik ja Lalli. 1948.

² Olen käsitellyt tätä aihetta toistaiseksi painamattomassa osassa Münchenin yliopistoa varten laatimaani habilitaatiokirjoitusta "Studia Fenno-Germanica" (1957).

Suorasanaisestä lisäyksestä käy ilmi, että he todellakin kuuluvat sukuun: *Bröder Lalli, Bendt, Oloff, hema ifrå Nousis Alakylä och Bankila heman förföljde S. Henrich*. Koska myöskin Spenseniuksen suorasanaisessa kertomuksessa (VIII, 986) sekä Isonkyrön alttari-kaapin tunnetussa kuvassa esiintyy useampia takaa-ajajia, on tutkimus nykyisin vakuuttunut veljeskolmikön alkuperäisyydestä³. A. MALINIEMEN osoitettua,⁴ miten varhain kristilliset nimet tulivat Lounais-Suomessa käytäntöön, ei se seikka, että murhaajaveljeksillä on pyhimysten nimet, ole enää millään tavalla merkillinen. Jos kuitenkin oletetaan nimien kuuluvan perinteen varhaisimpaan kerrostumaan, herättää huomiota, että pyhän miehen vastustajilla on pyhimysten nimet. Aion vielä palata tähän seikkaan toisella kertaa, erään tietyn pyhimyslegendatyypin yhteydessä.

Henkilönnimessä *O u l e v a* on ainoastaan keskitavun vokaali kiintoisa. Näyttää siltä, kuin 18. vuosisadan kirjoittaja, joka itse kirjoittaa *Oloff*, olisi sen perimätiedon tietä saanut; runomitassa se on painollinen. Nimessä esiintyvä *-e-* voisi ehkä olla viittaus sen korkeampaan ikään; varsinkin muinaisruotsin myöhemmällä kaudella, suunnilleen 15. vuosisadalla, on näet muoto *Oleff* ilmeisesti ollut suhteellisesti yleisempi kuin myöhemmin⁵, jolloin *-ā-*lliset muodot keinotekoista tietä valtasivat kirjakielessä alaa⁶. *-e-*-muodot johtuvat kaikki msk. *-ai-* t. *-ei-*-muodoista (*Óleifr*), joissa ensin tapahtui vokaalikontraktio pääpainottomassa tavussa (> *-ē-*), sitten labiaalistuminen (esim. > *-ø-*) ja lopuksi edelleen heikentyminen *-ē-*-ksi. Kehitys kulki rinnan labiaalisen spirantin lenikseksi muuttumisen (*f* > *v*) kanssa⁷. Todennäköisimpänä, joskaan ei ainoana mahdollisuutena, kun on sivutavusta kysymys, on pidettävä lainau-

³ HAAVIO s. 91—; J. RINNE: Pyhä Henrik, piispa ja marttyyri. 1932. S. 39.

⁴ A. MALINIEMI: Henkilönimet esihistoriallisena ja katolisena aikana, teoksessa Suomen kulttuurihistoria. 1933. I, 534—56.

⁵ Vrt. R. BRIESKORN: Bidrag till den svenska namnhistorien. 1912. (UUA) I, 105—, 127.

⁶ B. HESSELMAN: Huvudlinjer i nordisk språkhistoria. 1952. (Nordisk kultur. 314.) s. 376.

⁷ HESSELMAN s. 295—. Kaikkia nimeen liittyviä kysymyksiä on nyt yksityiskohtaisesti käsitellyt O. HÖFLER: Über die Grenzen semasiologischer Personennamenforschung, teoksessa Festschrift für Dietrich Kralik, 1954. Ss. 26—53, tässä 35—.

tumista muodosta, jossa oli lyhyt *-e-*. Vanhimmat HESSELMANIN Tanskasta ja Ruotsista esittämät *-e-*-muodot ovat peräisin 15. vuosisadalta. Koska Etelä-Ruotsi oli äänteellisessä kehityksessään Pohjois-Ruotsin edellä, lienee viisainta olla sijoittamatta nimeä *Oulewa* ajallisesti liian kauas taaksepäin.

Gertrud (*Chertu*, tyypillisesti lounaissuomalaisittain kirjoitettuna; *Gertu*), surmavirressä kotoon yllyttävän naisen nimi, esiintyy suomalaisessa kalenterissa vasta 15. vuosisadalla, mutta Turussa jo vuonna 1331. On vaikeata käsittää, miksi tämä nimi pitäisi sivuuttaa paikallistraditiona⁸, kun Lallin veljilläkin oli vierasperäiset nimet. KARSTENIN mukaan se on tullut skandinaavisista kielistä (ruotsista) Suomeen⁹. Se kuuluu oikeastaan niihin nimiin, jotka myöhään tulivat Saksasta Pohjolaan. Länsipohjoismaisella alueella se esiintyy vasta 14. vuosisadalla¹⁰. Tanskassa se on tunnettu 13. vuosisadalta lähtien, joskaan yksi varhaisimmista esiintymistä, Amleth-tarun Saxo-kohta (luku 87: *Gerutha*, *Geruth*), ei ole kiistaton¹¹. Viser-lauluissa se on harvinainen esiintyen mm. verratien varhaisessa morsiamenryöstöballadissa ”Harald ja nuori Thor” (Harald och unge Thor) (ARWIDSSON II, 170; kirjoitettu aina *Hiertrud*).

Näin ollen pitää ottaa punnittavaksi mahdollisuus, että nimi on tullut maahan suoraan Ala-Saksasta hansakauppiaitten välityksellä. *Gertrud* on kolmanneksi yleisin naisen ristimänimi (Vollname) vuosien 1259 ja 1317—55 lyypekkiläisissä porvareiden luetteloissa¹². Se oli hansan reiniläis-westfalilaisen takamaan suosituimpia nimiä

⁸ Tämän ajatuksen esitti H. OJANSUU: Piispa Henrikin surmavirren historiaa. 1917. (Vähäisiä kirjelmiä 47.) S. 57.

⁹ T. E. KARSTEN: Finnar och germaner. 1943. (Folkmålsstudier. 9. 10.) S. 195.

¹⁰ S. H. LIND: Norsk-isländska dopnamn. 1905—31. [I,] 322—24. [II,] 297.

¹¹ G. KNUDSEN—M. KRISTENSEN: Danmarks gamle personnavne [= DgP]. 1936—40. I, 360—64. — Muinaistanskal. nimestä *Gerūtha* < *Gerthrūdh* ks. A. NOREEN: Geschichte der nordischen Sprachen. 3. painos. 1913. § 190. Vrt. myös R. MEISSNER IF 45, 370—94 (< *Geirriðr*). — Liber daticus Lundensis'issa mainitaan v. 1197 *Gerthrud*, Henrik Leijonan tytär ja Knut VI:n puoliso.

¹² A. REIMPELL: Die Lübecker Personennamen ... bis zur Mitte des 14. Jh. Phil. Diss. Hamburg 1928. S. 29.

ja oli 12. vuosisadan Kölnissä eniten käytetty naisen nimi¹³. Erikoisen vahvana hagiologisena tukena nimelle oli täällä Nivellesin pyhä Gertrud, Pippin vanhemman tytär, jonka *minne* (s.o. malja) juotiin (*Gertrudenminne trinken*) 11. vuosisadasta lähtien ja jota 12. ja 13. vuosisadalla yleisesti palvottiin, ei ainoastaan Brabantissa, vaan myöskin laajemmalti alisen Reinin ja yleensä alasaksalaisella alueella. Seuraavat muodot ovat käytännössä: *Gerthrude*, *Gertrude*, *Gerdrud* (*Annalista Saxo*), *Gertrud ja Gertherut*¹⁴.

Näiden viittausten avulla ei tietenkään voida ratkaista kysymystä siitä, mihin perinnerostumaan surmavirren henkilönimi kuuluu, mutta mikään ei estä olettamasta sitä vanhinta turkulaista esiintymää vanhemmaksi.

Todella arvoituksellinen on oikeastaan vasta murhaajan nimi: *Lalli*. Surmavirressä se esiintyy todistettavasti vasta vuodesta 1616 lähtien; sen laaja levinneisyys toisinoissa tekee kuitenkin mahdolliseksi sen arvioimisen vanhemmaksi, ja se onkin yleensä epäröimättä sijoitettu varhaiseen ajankohtaan. Selitysyrityksistä ei ole puutetta. HAAVIO on käsitellyt niitä s. 154—. J. KROHN halusi, viitaten muutoin metodisesti aivan oikein muidenkin nimien vierasperäisyyteen, selittää *Lallin* nimen *Laurentius*, *Lauri* jne. lyhennysmuodoksi¹⁵. Tämä ei ole saanut kannatusta. Siinä olisi äänteellisiäkin vaikeuksia; affektiivisia geminaatioita tosin esiintyy usein, mutta likvidain väliset vaihtelut ovat suomessa paljon harvinaisempia kuin muissa kielissä ja kieliryhmissä¹⁶.

OJANSUU sen sijaan viittasi siihen, että *Lalli* (-a, -e, -o, -u) nimeä on todistettavasti käytetty henkilön-, paikan- ja talonnimenä Lou-

¹³ F. WAGNER: Studien über die Namengebung in Köln im 12. Jh. Phil. Diss. Göttingen 1913. S. 57.

¹⁴ W. SCHLAUG: Studien zu den altsächsischen Personennamen des 11. und 12. Jh. 1955. (Lunder germanistische Forschungen. 30.) S. 16. 98. — Dynastista nimipropagandaakaan ei pidä unohtaa. Gertrud, Konrad III:n (k. 1146) puoliso oli kruunattu v. 1138 Kölnissä. Gertrud, Lotharin tytär ja Henrik Ylpeän puoliso, oli welfien kantaäiti, joilla juuri Alasaksassa oli erityisen laaja kannattajapiirinsä.

¹⁵ J. KROHN: Kantelettaren tutkimuksia. 1900. I, 131.

¹⁶ Vi *ära* ~ viE *alä*, viL *älä*, suom. *älä* (vrt. L. KETTUNEN: Eestin kielten äännehistoria. 1929, § 217, huom. 3.). KETTUSEN esittämä suom. *älä*- ja *eri*-sanojen etymologinen yhteys lienee tuskin todistettavissa. Vrt. alempana s. 69.

nais-Suomessa ja Virossa ja että se on esikristillistä alkuperää (ss. 57—60, myös esimm.). J. RINNE (s. 39) puolestaan yritti kompromissia: alkuperäinen *Lauri* olisi korvattu omaperäisellä nimellä *Lalli*. Tämä on kuitenkin vain todistamaton oletamus, jonka mielenkiintoa tosin lisää RINTEEN ilmeinen halu pitää kiinni siitä, että alkumuotona olisi vierasperäinen nimi.

HAAVIO näkikin selvästi erään esteen OJANSUUN teorian hyväksymiselle: 14. vuosisadan alkupuolelta peräisin olevat perimätiedot, jotka siis ovat sangen lähellä surmavirren oletettuja synty-aikoja, viittaavat siihen, että *Lalli* ei ollut talonpoika, vaan ritari. Sen sijaan henkilönnimi *Lalli* on tyyppillinen talonpoikaisnimi. Se liittyy appellatiiviin *lalli-*, jonka GANANDER (Sanakirja II, 18^v) selittää seuraavasti: 'en supilull, fyllhund, fyllbytta, bibax', samaten *lallu* 'impr. fyllhund, liderlig' ja *juoppolallu* l. *lalli* 'en fyllhund'. Muutkin OJANSUUN (s. 59) LÖNNROTIN sanakirjasta esittämät merkitykset viittaavat suuntaan 'voimaton, raukkamainen, vaivainen, myöntäväinen, paksu, juoppo' jne. (vrt. vir. *lall* 'pieni eläin tai lapsi, jolla on iso vatsa'). Tämä kaikki sopii melko huonosti kansanlaulussa esiintyvän murhaajan ominaisuuksiin ja menettelytapoihin.

HAAVIOLTA huomaamatta jäi myös se tosiseikka, että ne paikan- ja henkilönnimet, joista todisteita on olemassa keskiajan lopulta, ovat nähtävästi melko nuoria ja palautuvat hevosen nimitykseen. Niitä löytyy sieltä, missä hevosenhoito oli tärkeä. Siihen, että kyseessä on alkuaan ollut kotieläimennimi, viittaavat vielä sellaiset ilmaukset kuin *lallihaḡas* (Pyhärannan Santtio [?]) ja *lalliḡkuaru* 'syväne muutoin matalassa vedessä' (hevosen uittopaikkana tärkeä) (Längelmäen Hirttopohja) ja vi. *Lalli aid* 'laidun Tarvastu Väluste'¹⁷. On siis mitä suurimmassa määrin kyseenalaista, voimmeko OJANSUUN mielipidettä noudattaen sijoittaa henkilönnimeä *Lalli* esikristilliseen aikaan. Lienee pikemminkin syytä olettaa, että se surmavirren syntyaikoina (siis 13. vuosisadan lopulla) oli talonpoikaisnimenä vielä suhteellisen nuori. Jatkuvan läheisen yhteyden

¹⁷ Todisteita J. A. LOPMEREN mukaan: *Valta*-nimistä. Vir. 48. 1944. 259—71, tässä 269. — T. E. KARSTEN (Folkmålsstudier 5. 1937. 186 ja samaten Finnar och germaner s. 256) on siis kääntänyt kehityksen nurin halutessaan johtaa Ylistarolla esiintyvän hevosennimen henkilönnimestä *Lalli*. Sen sijaan hänen huomautuksensa "av sv. *Lall* i sv. öb." viittaa omaksumaamme suuntaan.

ja mahdollisen rinnakkaiskehityksen vuoksi emme voi pitää virolais-lounaissuomalaisia yhtäläisyyksiä todisteina vanhuudesta.

HAAVIO onkin (s. 158—) OJANSUUN selitykseen tyytymättä turvautunut mielikuvitukselliseen selitykseen. Hän osoitti, että todetusta merkityksestä 'pienehkö heinäsuova' ja kansankielessä esiintyvistä merkityksestä 'villahahtuva' on joissakin tapauksissa kehittynyt karhun eufemistinen nimitys ja että siis murhaajan paluukohtausta olisi seuraavasti rekonstruoitavissa: mies tulee, päähine päässään ja sanoo tappaneensa karhun. Siihen sanoo vaimo: *Kusta lalli lakin saanut?* Toisin sanoen: mistä karhu oli saanut lakin, joka sinulla on päässäsi? Vaimo kiertää siis varsinaisen karhua merkitsevän sanan. Eri nimitysten käyttö — mies käyttää tabusanaa, nainen kiertoilmausta — tunnetaan tosin eräiden suomalais-ugrilaisten kansojen keskuudessa. Kolttalappalaiset miehet käyttävät karhusta nimitystä *kuobdš*, naiset kiertävät sen sanomalla *käm̄maγaž* 'pieni kenkä' tai *aijaž* 'vanhus', Inarin lappalaiset sanovat vastaavasti *kuobdža* — *nobdža*; Raja-Karjalassa naiset käyttivät kiertoilmausta *mõñni*, vogulien keskuudessa taas *pupakwë*¹⁸. Vastaavat tiedot näyttävät Suomesta puuttuvan. Karhulauluista, joissa vaimo tai talon palvelusväki tervehti kotiin palaavaa metsästäjää ja saalista, en ole voinut löytää todisteeksi kelpaavaa ainesta (käytettävissäni ollut materiaali tosin oli suppea)¹⁹. Sana *lalli* tai henkilönimi *Lalli* esiintyy sitä paitsi laulussa muuallakin kuin ko. kohdassa. Jouduttaisiin turvautumaan uskomattomalta tuntuvaan olettamukseen, että tieto "oikeasta" asianlaidasta olisi yhtäkkiä tyystin joutunut unohduksiin ja sen sijaan tapahtunut nopea, yhdenmukainen merkityksen muuttuminen. — Kolmanneksi kuuluu HAAVION mainitseman säkeen (SKVR VIII, 990, 993, 986 ym.) toisintosäe

¹⁸ Vrt. R. E. NIRVI: Die Erscheinung des tabu als wortgeschichtlicher Faktor. Stud. Fenn. 5. 1947. 49—102, tässä 72. Tekijän laaja suomenkielinen teos Sanankieltoja ja niihin liittyviä kielenilmiöitä itämerensuomalaisissa kielissä (1944) ei ollut käytettävissäni. Tabusanan ja kiertoilmauksen rinnakkaiskäytöstä ks. myös G. B. BONFANTE: Etudes sur le Tabou dans les langues indo-européennes, teoksessa *Mélanges de linguistique offerts à Ch. Bally*. 1939. s. 195—207, tässä 198; karhutabusta ks. myös W. HAVERS: Neuere Literatur zum Sprachtabu. 1946. (SBAkad. Wien 223, 5.) § 9 ja M. B. EMENEAU: Taboos on Animal Names. Lang. 24. 1948. 56—63.

¹⁹ *Lalli*-nimen kehitys kotieläimen nimityksestä paneekin epäilemään sen yhteyttä karhutabuun.

seuraavasti: *Mies paha (häijy) hyvän hytyrin (kypärän)*, mikä on ymmärrettävää vain, jos *Lalli* on henkilönnimi.

HAAVIO on (s. 160) ehdottanut vielä toistakin teoriaa, joka perustuu skandinaavisissa Finnsagan muunnoksissa esiintyvään rakentaja-jättiläisen nimeen *Skalle*. Mitä yhteistä piispantappajalla Lallilla on jättiläismäisen kirkonrakentajan Skallen kanssa, jää jossakin määrin hämäräksi. Meidän on lähdettävä siitä, että surmavirressä esiintyvät nimet eivät ole tarunomaisia, vaan todellisuudessa käytettyjä nimiä.

Luulenkin, että näiden selville saamiseen on vielä löydettävissä keinot. Se seikka, että laulun kaikki muut nimet ovat skandinaavista (tai alasaksalaista) alkuperää, pakottaa ensi kädessä sieltä etsimään henkilönnimeä *Lalli*. Onkin niin, ettei nimi ollut Ruotsissa ja Tanskassa mikään harvinaisuus. Sen olemassaolo on sitovasti todistettu 8. vuosisadasta lähtien Saksassa ja 12. vuosisadasta lähtien Pohjoismaissa. — Eräaseen 13. vuosisadalta peräisin olevaan ruotsinmaalaiseen latinankieliseen asiakirjaan (Diplomatarium Suecanum n:o 457) ilmestyy kotimainen nimi *Lalle*, *Lale* latinalaistuneessa muodossa *lalone*.²⁰ Etelä-Ruotsissa Hallannin maakunnassa, joka kuten tunnettua tuolloin kuului kielellisesti Tanskaan, nimitetään erästä kuninkaan kirjelmän laadinnan todistanutta pappia vuonna 1308 *Laliksi*, vuonna 1320 nähtävästi samasta papista käytetään nimitystä *Lalonem* (latinalaistettu objektin sija) ja eräessä vuodelta 1341 olevassa skänelaisessa testamentissa esiintyy datiivimuoto *Laloni doreswen*; samassa muodossa mainitaan vuonna 1391 arkkipiispa Pietarin famuluksen nimi; *Laleksi* mainitaan vuonna 1440 eräs lundilainen apulaispappi, ja erästä Sten *Lalessonista* on vuonna 1382 valitettavasti sanottava, että hän pitää talossaan epäjumalia. 14. vuosisadalta esitetään DgP:ssä (II, 821—) kahdeksan esiintymää, 15. vuosisadalta 22; viimeinen on vuodelta 1499 (*Karine Lolles Malmöstä*).

Tämä henkilönnimi on vieras koko läntisellä tanskalaisella kieli-alueella; sen maantieteellisenä keskuksena voitaisiin siis pitää Etelä-Ruotsia.

Saksassa esiintyy jo vuonna 768 St. Gallenin luostarin asiakirjakoelmassa²¹ numerossa 51 eräs *Lallo*, johon liittyy numerona 46

²⁰ S. O. NORDBERG: Fornsvenskan i våra latinska originaldiplom före 1300. 1926. I, 77. -c > -o-muutoksesta ks. s. 16, l ~ ll-vaihtelusta s. 167—169.

²¹ Julk.: H. WARTMANN. Osa 1. 2. 1863. 1866.

(v. 764) feminiinimuoto *Lala*. Tunnetulla nimenmuodostussuffiksilla *-ing* varustettuna esiintyy 9. vuosisadalla samassa ja muissakin lähteissä henkilönnimi *Lalling*, *Lallinc* ²².

En toistaiseksi näe mitään mahdollisuuksia nimen varmaan selittämiseen. FÖRSTEMANNIN varovainen huomautus "Lali. Wenn hier nicht bloss secundäre Koseformen vorliegen, so darf man an irgendeine Beziehung zu *lallen*, *lellen* (s. Grimm Wb.) denken", ei saa minua vakuuttuneeksi siitä, että tämä suunta on oikea. Rakenne näyttää ehdottomasti viittaavan tunnettuun lyhennysnimityyppiin *Benno*, *Poppo* jne. Pääte *-o* tai *-a* heikentyi alaksassa jo 11. vuosisadan ensi puoliskolla (> *-e*) ja tunnetaan myös koko joukko *-i*:hin päättyviä henkilönnimiä (SCHLAUG mm. s. 17. 177 ym.). *Bennon* rinnalla myös *Benni*, *Poppon* rinnalla myös *Poppi* jne. Tässä tapauksessa siis henkilönnimessä *Lalli* esiintyvä *-ll-* olisi hypokoristinen geminaatio.

Lallin heimolaisten nimistä pitäisin olennaisimpana sitä piirrettä, että miehellä niin kuin kaikilla muillakin heimon jäsenillä on ritarille hyvin soveltuva vierasperäinen nimi, mutta että hänen nimensä ei ole pyhimyksennimi.

Samanlaista arvailua kuin piispanmurhaajan Lallin nimi aiheutti PALMSKÖLD-SJÖGRENIN tekstissä (SKVR VIII, 993 A ja B) 2. säkeessä mainittu maa, missä piispa Henrik kansanperinteen mukaan on kasvanut: *Kaalimaa* (993 A *caalimaassa*, B *calimasta*). Muitten toisintojen vastaavat säkeet eivät näytä johtavan sen pidemmälle: *Yxij Caswoi Ruotzin maalla*, *Toinen (Henrik) maalla wierahalla* (VIII, 990); *Toinen kaswoi kaupungissa*, *Toinen suomessa sikisi* (VIII, 995). Viimeksi mainitussa tekstissä (Ganander-Törnudd) kuuluu *kaupunki* oikeastaan Henrikiin ja *Suomi* Erikiin, minkä vuoksi *kaupunki* on selitetty kansanetymologiseksi väännökseksi sanasta *Kaalimaa*, jolloin tosin toisintosäkeen järjetön *Suomi* ei selviä. Minusta tuntuu, että sekavuus häviää parhaiten, jos oletetaan säkeiden järjestyksen tekstissä SKVR VIII, 995 jostain syystä muuttuneen, mikä saattaa tässä runomitassa liiankin helposti tapahtua. Erik olisi siis kasvanut *kaupungissa* ja Henrik *Suomessa*.

²² Näistä ja muista todisteista ks. E. FÖRSTEMANN: *Altdeutsches Namenbuch*. 2. painos. 1900. I, 1001.

Muutamat tutkijat, mm. E. N. SETÄLÄ, K. SOIKKELI ja K. KROHN²³ ovat olettaneet, että nimitys *Kaalimaa* olisi tarkoittanut Suomea²⁴. Ajateltiin, että nimellä *Kaalimaa* olisi yhteyttä *Karjalaan*. Siitä huolimatta, että voidaan vedota sanoihin *Kaljala* ja *Kaarala* (K. KROHN, s. 53), on äännesilta *Kaalimaasta Karjalaan* sentään melko epätäydellinen. Vain ruotsalaisten suussa ja ruotsin kielen muodoista on esim. voinut tapahtua muutos *Karelsälvs* > *Kalixälvs* (Kainuunjoki).

E. N. SETÄLÄN ja K. SOIKKELIN olettamuksen, jota myös K. KROHN kannatti ja jonka mukaan *Kaalimaa* olisi väännetty tai johdettu paikannimestä *Kalanti*, on T. E. KARSTEN, nähtävästi edeltäjiään tuntematta, jälkeensä esittänyt²⁵. Tämä teoria ei kuitenkaan tunnu kovin todennäköiseltä, koska *Kalanti*-sanan toinen tavu ei ole voinut hävitä jäljettämiin. Toisaalta sellainen suomalainen, jolle nimityksen *Kalanti* syntyy keskialasaksan sanasta *kalant*, *kaland* 'sodalitas ad pias causas' sekä sen vaellus ruotsin kautta oli tuttu eikä mikään probleemi, osasi havaita käännöslainasta *-lant(i)* > *-maa*, että sanan muu osa (hänen käsityksensä mukaan siis varsinainen erisnimi) oli *kā-* eikä *kāli-*.

Suurin vaikutus oli mielipiteellä, jonka J. KROHN²⁶ ensimmäisenä esitti ja jota sittemmin OJANSUU (s. 64) kannatti: *Kaalimaa* voisi olla suomalainen väännös *Gaelin maasta*, jolla tarkoitettiin

²³ Vrt. E. N. SETÄLÄ: Kullervo-Hamlet. FUF 10. 1910. 44—127, tässä 77—79 ja K. KROHN: Piispa Henrikin surmaruno. Vir. 25. 1921. 49—63, tässä 52—.

²⁴ SETÄLÄ vain on ohimennen pohtinut (FUF 10, 79) nimityksen yksinkertaista syntyä GANANDERIN (sanak. I, 298va) ja LÖNNROTIN (sanak. I, 434) mainitsemasta substantiivista *kaalimaa* 'kåhlgård [1]' tai 'kålland, kålgård, kåltäppa'. SETÄLÄ oletti kansanetymologista väärinkäsitystä *Kåland* < **Kålland*. Ruots. sanan lainauksen on kylläkin pitänyt tapahtua jo ennen vartalonvokaalin velaaristumista nuoremmassa muinaisruotsissa (*ā* > *ä*), mikä alkoi 14. vuosisadalla Keski-Ruotsissa (ks. E. WESSÉN: Svensk språkhistoria. 1951. I, § 61), tosin vasta paljon myöhemmin Gotlannissa, missä se on osittain vieläkin tapahtumatta.

²⁵ T. E. KARSTEN: Finnar och germaner s. 151. *Ka(a)lanti*-sanasta vrt. sama: Språkforskning och archeologi. Fornv. 29. 1934. 153—75, tässä 172—; sama: Altgermanisches Sprachgut in den ostbaltischen Ländern, teoksessa Baltische Lande. 1939. I, 70. 72.

²⁶ E. LÖNNROT: Kanteletar. 3. p. 1887. S. 441; J. KROHN: Kantelettaren tutkimuksia. 1900. I, 130.

Walesia tai (OJANSUUN mukaan) Irlantia. Tämän teorian mahdollisuuden on HAAVIO osoittanut vedoten P. GROSJEANIIN, joka aivan oikein toteaa, että *anglicusta*, joksi Henrik kirkollisissa perimätiedoissa useaan otteeseen leimataan, ei koskaan voida sanoa gaeliläiseksi. Osoittaakseni, miten tarkka ero tässä yleensä tehdään, siteeraan tässä irlantilaisen munkin Marcuksen, Visio Tnugdalin kirjoittajan, 12. vuosisadalta peräisin olevaa kirjoitusta: *Hybernia igitur insula est in ultimo occidentali oceano posita... religiosis viris et feminis satis preclara, ... cominus ad meridiem habens Angliam, ad ortum vero Scotos nec non et Brittos, quos quidem Galenses vocant, ad boream autem Catos et Orcados, ex adverso ad austrum Hispanos*²⁷.

Seuraavassa yritän esittää uuden tulkinnan, jonka lähtökohtana on se seikka, että surmavirressä on sarja ruotsalaista sana- ja nimiaineistoa.

14. ja 15. vuosisadan vaihteessa oli Pariisiin yliopistossa ruotsalainen maisteri, joka pääsi jopa prokuraattoriksi saakka. Hänen nimensä oli *Johannes Gaelenkop*, ja hänet on ensi kerran mainittu vuonna 1396. Samasta henkilönimestä on muitakin tietoja, ja se esiintyy muodoissa *Galencoep*, *Galencop*, *Galecop*, *Gaelcop*, *Galcop*²⁸. Samaten todettu saksalainen muoto *Gallenkopf* vie oikeille jäljille. WADSTEIN yhdisti ensimmäisen yhdysosan sanaan *galle*, joka kuuluu ieur. juureen **gel-* 'ballen, Geballtes' ja merkitsee useissa germaanisissa kielissä haavoittunutta paikkaa tai paisetta: norj. *galler* 'paise hevosen kavionnivelessä', ruots. murt. *gräsgaller* 'id.', keskialasaks. *galle* 'id.', keskiyläsaks. *vlözgalle* 'id.', ags. *gealla* 'haavoittunut paikka', nykyenglanti *gall*, *gawl* 'a vegetative growth (often nut-like) produced by certain insects on oaks and plants'. Kaikki sanat on suoraan tai epäsuoraan lainattu lat. sanasta *galla* 'kivisappi, äkämä'²⁹.

²⁷ Visio Tnugdali, lat. ja saks. Julk. A. WAGNER. 1882. 5, 21—6, 11.

²⁸ R. BRIESKORN (UUÅ 1915, 2.) II, 63—65. Tässä myös WADSTEININ selitys.

²⁹ Yleisesti oletettua sanan siirtymistä skandinaavisiin kieliin keskialasaksasta epäilee O. HÖFLER: *Altnordische Lehnwortstudien*. 1931. S. 70. Hän arvelee, että keskialasaksal. feminiini on vain semanttisesti vaikuttanut jo olemassa olevaan maskuliiniin *galle*. Tämä voi hyvinkin olla mahdollista, sillä ieur. juuren **ghal-* 'virhe, sairaus' jälkeläiset esiintyvät kaikkialla kilpailijoina (misl. *galli* m. 'virhe, vahinko', muinaisiir. *galar* n. 'sairaus, murhe', mys. mui-

Mikäli sanaa käytetään maisemasta puhuttaessa, se merkitsee hedelmättömyyttä, esim. keskialasaks. *galle* 'hedelmätön paikka pellossa', uusyläsaks. *galle* 'huono (varsinkin suoperäinen) paikka pellossa', uusyläsaks. *sandgalle* 'hiekkainen paikka pellossa', engl. murt. *gawls* 'hedelmätön paikka pellossa', muinaisruots. *galle* 'hedelmätön (liian kuiva tai liian märkä) paikka pellossa tai niityssä', nykyruots. *gallmark* 'hedelmätön kenttä, nummi', *gallstrand* 'kivinen, hiekkainen ranta' ym. Tämä merkitys on useassa tapauksessa johtanut nimenmuodostukseen³⁰, ja myöskin ruotsalaisen Pariisissa toimineen yliopistonprokuraattorimme ja maisterimme nimi voidaan WADSTEININ mukaan kääntää: 'hedelmätön kukkula'.

Ensimmäinen yhdysosa muodossa *gäl-* (*gäle-*n asemesta) voidaan selittää loppuheittomuodoksi tai sitten tämä lyhyt muoto on todella ollut olemassa muinaisruotsissa. Se esiintyy hyvin todennäköisesti yhden kerran (*gal*) 14. vuosisadan keskivaiheilta peräisin olevassa Fornsvenskt Legendariumin (n. 1270?) Codex Bureauuksessa³¹.

Henkilönimessä *Gäl(en)cop* esiintyy vokaalinpidennys vartalo-tavussa likvidan lyhentymisen yhteydessä. WADSTEIN on ilman muuta olettanut vokaalinpidennyksen tapahtuneeksi. Tätä voidaan pitää oikeutettuna, mikäli lähtökohtana on muoto *gal-*; umpitavussa yksinkertaisen loppukonsonantin (lukuunottamatta *-m-ää*) edellä pitenivät tietävästi kaikki alunperin lyhyet vokaalit, enimmäiseksi juutin kielessä noin vuoden 1300 tienoilla, sitten 14. vuosisadan kuluessa

naisialasaks. *galla* f. 'virhe jne.', mtansk. *galle* 'virhe, vahinko, tuska', nsaks. *galle* f. 'sappi, maksaerite', liett. *žala* 'vahinko, kurjuus', kreikk. *χολη* 'sappi'. Molempia sanaperheitä ei ole aina selvästi erotettu (vrt. H. S. FALK—A. TORP: Norw.-dän. etym. Wb. 1910. I, 297), eivätkä ne liene aina niin selvästi erotettavissakaan. Jo varhain, kuten esim. ags. sanassa *gealla*, on syntynyt homonyymeja. Vrt. J. POKORNY: Idg. etym. Wb. S. 411 ja F. KLUGE—W. MITZKA: Etym. Wb. d. deutschen Sprache. 17. painos. 1957. S. 229.

³⁰ Verrattakoon ruotsal. paikannimiä, esim. *Gatter* (Etelä-Bohuslääni), joka on syntynyt nimestä *Galltorp* siten, että viimeistä edellinen tavu on redusoinut. HESSELMAN tosin haluaisi yhdistää tämän muotoon **galga*, mihin ei ole kuitenkaan aihetta (Huvudlinjer, s. 196). Sen esiintymisistä saksalaisissa paik- ja tilustennimissä vrt. E. FÖRSTEMANN: Altdeutsches Namenbuch. 3. painos. 1912. II, 1, 992— (esim. *Gahlen* Ruhrortin piirikunnassa, ensi kerran mainittu 9. vuosisadalla) ja J. KEHREIN: Nassauisches Namenbuch. 1864. S. 397.

³¹ Vrt. A. KOCK: Emendationer och ordförklaringar till 'Gamla ordspråk' och andra fornsvenska skrifter. ANF 2. 1885. 97—115, tässä 110—; SÖDERWALL: Ordbok öfver svenska medeltids-språket. 1884. I, 381.

muissa itäskandinaavisissa murteissa ³². WADSTEININ oletama assimilaatioon *ln* > *ll* pohjautuva vaihtelu *l* ~ *ll* (s. 65) perustuu ilmeisesti väärään etymologiaan, ja meidän on — jollemme yksinkertaisesti palaa lyhyeen muotoon — koetettava löytää toinen tie.

Mikäli lähtökohtana pidetään sanaa *gall(e)*-, on ensinnäkin todettava, että muinaisruotsissa tapahtui alkuperäisen lyhyen vokaalin piteneminen pääpainollisessa tavussa yleensä vain likvidan tai nasaa-*lin* + konsonantin tai kahden erilaisen likvidan edellä: ennen vuotta 1350 *rp*:n edellä, ennen vuotta 1400 *rn*:n ja vuoden 1400 jälkeen *ld*:n, *md*:n, *lt*:n, *nt*:n, *ln*:n ja *rl*:n edellä ³³. Vaikkakin vokaali *-ä* (ja *-ä*) koko vanhemman itäskandinaavisen kielihistorian aikana oli erikoisen altis pidentymiselle ³⁴, niin *-ll*:n edellä pidentyminen ei kuitenkaan ole päässyt voitolle, mistä syystä nykyruotsissa onkin *gälla* eikä **gäl*. Siitä taas, että lyhyen *-a*:n pidennys on tapahtunut myös alkuperäisen *-ll*:n (eikä vain sittemmin *-ll*:ksi assimiloituneen konsonanttiyhtymän) edellä useampitavuisissa sanoissa, on esitetty todisteita murteista. On myös viitattu vokaalin kahdella kirjaimella merkitsemiseen, minkä on katsottava tarkoittavan pitkää vokaalia. Kvantitatiivisesti rajoitetun materiaalin perusteella emme voi tehdä mitään johtopäätöksiä suppeasta maantieteellisestä levineisyydestä, etenään kun geminaattojen edellä myöhemmin esiintyvä pitkien vokaalien lyhenemistendenssi on sekoittanut jäljet.

O. F. HULTMAN ³⁵ on kerännyt esimerkkejä (vanhemmasta) Vestmannalagin I tekstistä, ns. Dalalaghista (1318:n jälk.), ja mainitsee esim. mon. nom. neutrin *aal* pro *alla* (samaten eräissä muissakin teksteissä [Cod. Lineop. 39 fol., Sv. Dipl. N. S. 1, Textkodex af Siælinna trøst, Cod. Ups. Palmsk. 405]) yms.; Svensk Dipl. 3

³² A. NOREEN: Geschichte der nordischen Sprachen. 1913. § 163 b; suomenruotsalaisia murteita silmälläpitäen yksityiskohtaisemmin tutkinut V. E. V. WESSMAN: Ursprungligt kort vokal framför kort slutjudande konsonant i finlandssvenska folkmål. 1940/43. (Folkmålsstudier. 8, 4; 9, 3.), missä tarkastellaan O. F. HULTMANIN teoksessaan De östsvenska dialekterna. Finlands bidrag till svens språk- och folklivsforskning. 1894 esittämiä ja B. HESSELMANIN teoksessaan Stafvelseförlängning och vokalkvantitet i östsvenska dialekter. 1902 modifioimia sääntöjä.

³³ WESSÉN § 37, tarkemmin HESSELMAN: Stafvelseförlängning passim.

³⁴ WESSÉN § 78, WESSMAN s. 67.

³⁵ O. F. HULTMAN: Nya fall af fornsvensk vokalförlängning, teoksessa Nordiska studier, till. A. Noreen. 1904. S. 217—46.

haal erisnimen *Hallen* asemesta (v:lta 1316) ja *staallae rwm* (v:lta 1335) todisteina pidentymisestä useampitavuisissa sanoissa. Hän toteaa: "Hos de ord, som de anförda skrifningarna återge, efterföljes rotvokalen af geminatorna *kk, pp, ss, bb, nn, ll, rr* samt konsonantförbindelserna *kt, ks, ts, pt, rz, rs, rv*" (s. 220—) ja huomauttaa: "Dubbelskrifningen påträffas nästan endast i enstafviga ord, men häraf få vi ej sluta till en motsvarande begränsning af företeelsen." (s. 221 alanootti). Tässä mainitun pidentymisen vahvistaa eräitten murteitten vokaalikvaliteetti: nykyinen lyhyt, hyvin avoin *ä*-äänne "normaalin" *-a*-n rinnalla viittaa vanhaan kvantiteetin vaihteluun; näin on asianlaita varsinkin Vätön murteessa Roslagenissa (HULTMAN s. 225—) ja muissakin murteissa kuten esim. Tukholman alueella Uplannissa (HULTMAN, s. 232, 234; tässä yhteydessä enempiä esimerkkejä mainitsematta tyydyn viittaamaan HULTMANiin). Sama havainto on voitu tehdä tanskankin murteista. Isl. sanaa *falla* vastaa juutin *fäl*, jolloin kehityksen *ä > ä* väliportaaksi edellytetään *-ä*.³⁶ Bornholmissa sanotaan *fäla* 'falla', *käla* 'kalla', *äle* 'alla' (HULTMAN, s. 239).

Muinaisruotsissa tapahtuneen vokaalinpidennyksen syynä pidetään ääntämisen hidastumistendenssiä ja sen vuoksi myös on oletettu, että pidennys ajoittain on ollut laajemmalle levinnyt, kuin nykyisestä ääntämisestä ja kirjakielessä vallitsevista säännöistä voidaan päätellä.

Tarkasteluni perusteella pidän WADSTEININ ehdottamaa *Gäl(en)-cop*-henkilönimen selitystä todennäköisenä ja olisin taipuvainen myös surmavirressä esiintyvässä *kaalimaa* näkemään muinaiaruotista lainatun muodon *gäl(e)*-. *Kaalimaa* merkitsisi siis, vastaten suunnilleen nykyruotsin sanoja *gallmark* ja *gallstrand*, 'hedelmätöntä (kivistä tai suoperäistä) maata'. Edellinen yhdysosa siis olisi laina, jälkimmäinen käännöslaina. Äänteellinen vastaavuus on kiistaton, sen jälkeen kun on selitetty ruotsissa tapahtunut vokaalinpidentyminen ja likvidain lyheneminen. Että maiseman laatua kuvaava appellatiivi voi muuttua erisnimeksi, osoittaa esim. *Kainuunmaa* < *kaino maa*, josta selityksestä on VILKUNAN uuden kirjan ilmestymisen jälkeenkin pidettävä kiinni.

³⁶ Lisäesimm. ks. V. BOBERG: Undersøgelser om de danske vokalers kvantitet. ANF 12. 1896. 315—66, tässä 339.

Kaalimaa tarkoittaa siis, aivan ylimalkaisesti, kappaletta suoma-laista maata, mikä mielipide tuotiin aikoinaan esille hypoteesien *Kaalimaa* < *Karjala* < *Ka(a)lanti* tueksi ja minkä mielestäni Ganander—Törnuddin tekstikin ilmaisee. Esittämäni nimen selitys poh-jautuu ensivaikutelmaan, jonka lännestäpäin Pohjanlahden yli saa-puta henkilö saa.

Emme tiedä, ovatko edellä käsittelemämme nimet kuuluneet jo surmavirren alkumuotoon. Lukuunottamatta nimeä *Oulewa* se on kaikissa tapauksissa mahdollista. Mutta vaikka emme voikaan re-konstruoida runon alkumuotoa kaikkine nimineen, säkeineen ja aiheineen, nousee silmiemme eteen kuitenkin kuva suuren lounais-suomalaisen, ehkäpä turkulaisen, runosepän taiteellisesta pyrkimyksestä, ja siitä, miten hän on luonut omista ja vierasperäisistä ainek-sista ehjän kokonaisuuden.

HANS FROMM: *Zu einigen Namen in Bischof Henriks Mordlied*

Das "Mordlied Bischof Henriks" ist ein in Südwest-Finnland vermutlich gegen das Ende des 13. Jahrhunderts entstandenes balladisches Lied, das den sogen. Kreuzzug Henriks nach Finnland und seine Ermordung durch Lalli mit dem Konflikt, der dem Morde vorausgeht, beschreibt. Das Lied zeigt im Wort- und Formelgut sowie in der Personaltypik skandinavischen Einfluss. Im Anschluss an diese Feststellung HAAVIOS werden hier einige Namen im Liede auf ihre Herkunft untersucht.

Beim PN *Oulewa* deutet das *-e-* der Mittelsilbe auf Entlehnung aus den-jenigen skand. Formen, die auf ein anord. *-ai-* bzw. *-ei-* zurückgehen, das Vokal-kontraktion (> *-ē-*), Labialisierung (> *-ø-*) und Schwächung bzw. Kürzung (> *-ě-*) erfuhr. Die Formen mit *-ě-* scheinen im jüngeren Aschwed. am häufig-sten gewesen zu sein, was einen Hinweis auf den möglichen Zeitpunkt der Entlehnung geben kann.

Für *Kerttu/Gertrud* werden Belege aus ndt. Urkunden (Köln, Lübeck) beigebracht, welche die ausserordentliche Beliebtheit des PN im hansischen Niederdeutschland erkennen lassen. Beim PN *Lalli* hat die vor allem von OJAN-SUU vorgetragene Herleitung aus dem fi. Appellativum *lalli, lallu* 'betrunken, schlampig, dick usw.' nicht viel Wahrscheinlichkeit, da die Namengebung rein mechanisch erfolgt sein müsste und auch der aus dem Appellativ abgeleitete Name, der im Mittelalter noch lange ein Pferdename war, zu einem typischen Bauernnamen wurde, den der vornehme Mörder kaum getragen haben kann. Ebenso ist HAAVIOS Theorie ungläubwürdig, wonach in *lalli* ein Noawort für den Bären zu sehen ist. Bei den Finnen ist uns, im Gegensatz zu anderen fiugr. Völkern, ein auf die Frau beschränkter Gebrauch von Noawörtern für den

Bären anscheinend nicht bezeugt. Man wäre auch zu unwahrscheinlich komplizierter Interpretation verschiedener Verse des Liedes gezwungen.

Nachgewiesen wird dagegen der PN *Lalle, Lale, Lalo* in Schweden, Dänemark (vor allem im Ostän.) und in Deutschland. Er ist in Schweden in einer Urkunde des 13. Jahrhunderts, im Dänischen seit 1308 und in Deutschland seit 768 zu belegen. Die Bildungsweise ist die für Kurznamen typische; die Endung *-e* kann sowohl aus dem *-o/-a*-Suffix wie aus dem *-i*-Suffix (vgl. *Benno, Benna, Benni*) durch Schwächung entstanden sein. Dafür, dass für aschwed./mnd. *-e* fi. *-i* substituiert wird, hat NISSILÄ Vir. 54. 1950. 185 reichlich PN-Belege beigebracht.

Durch diese Ableitung des PN *Lalli* ergibt sich die einheitlich fremde Herkunft aller Namen der Sippe. Der fremde Name zeigt ausserdem die sozial gehobene Schicht, welcher der Mörder, wie man schon früher aus anderen Zeugnissen geschlossen hat, zugehört.

Auch für den ON *Kaalimaa*, der als Bezeichnung für das Herkunftsland Bischof Henriks in der Fassung von Palmköld—Sjögren (SKVR VIII, 993 A B) vorkommt, wird eine Erklärung aus dem Aschwed. versucht; denn die Erklärung J. KROHNS und OJANSUUS *Kaalimaa* < *Gaelin maa* 'Gaelien' ist, wie HAAVIO gezeigt hat, unmöglich, und auch KARSTENS Theorie *Kaalimaa* < *Kalanti* 'Landschaft um Uusikaupunki' < mnd. *Kaland* 'Bezeichnung einer frommen Laienbruderschaft' wird als ungangbar erwiesen.

Als Ausgangsform wird vielmehr aschwed. *gäl(e)*- 'unfruchtbare Stelle u.ä.' (vgl. nschwed. *gallmark* 'unfruchtbares Feld, Heide', *gallstrand* 'steiniges, sandiges Ufer') angenommen. Das Wort ist in allen germ. Sprachen belegt und bezeichnet gewöhnlich die wunde Stelle oder die Geschwulst. Es ist im Germ. direkt oder indirekt aus lat. *galla* 'Gallapfel' entlehnt, das zur idg. Wurzel **ǵel-* 'ballen, Gebaltes' gehört.

Für die Dehnung des Stammvokals (*galle* > *gāle*), die sich vor einer *l*-Geminata in der späteren Sprachentwicklung nicht durchgesetzt hat, werden im Anschluss an O. F. HULTMAN und V. BOBERG aus dem Aschwed., Adän. und schwed. *Maa*. Belege beigebracht, die erkennen lassen, dass die Vokaldehnung früher wesentlich weiter verbreitet war, als die heutigen Hochsprachen sehen lassen. Geht man von einer einsilbigen Form aschwed. *gäl-* aus, die schwach bezeugt ist, ist die Dehnung des Stammvokals ohnehin obligatorisch.

Die Ausgangsform mit gedehntem Stammvokal ist in dem PN *Galecop, Gaelcop* u.ä. belegt, der für einen schwedischen Magister 1396 zuerst nachzuweisen ist und den WADSTEIN als 'unfruchtbare Anhöhe' gedeutet hat.

Kaalimaa bedeutet also 'unfruchtbares Land' und dürfte damit, wie früher auch schon bei anderen Deutungen angenommen wurde, finnisches Gebiet bezeichnen.